SLOTBESCHOUWING OVER REGIONALE RUIMTELIJKE EIGENHEID IN LIMBURG

Wat is het ruimtelijk DNA van Limburg? Wat maakt Limburg Limburg? Wat is zo typisch aan Haspengouw, het Maasland of de Voerstreek? Wat zijn de kernkwaliteiten die de Limburgse mijnstreek zo uniek maken?

Gelaagd cultuurlandschap in voortdurende verandering

De ruimtelijke regionale eigenheid van Limburg is een **gelaagd gegeven**. De bovenstaande vragen kennen dus niet één eenduidig antwoord, maar moeten vanuit verschillende invalshoeken worden benaderd. Die gelaagdheid kent drie dimensies: de aanwezigheid van **verschillende ruimtelijke systemen** in onze ruimtelijke omgeving, de geschiedenis van die omgeving die nog in talloze variaties lees- en zichtbaar is, en de persoonlijke dimensie die ontstaat vanuit de individuele ruimtelijke beleving van elk van ons.

In het cultuurlandschap komen verschillende ruimtelijke systemen samen en drukken elk hun stempel op het ruimtegebruik en de inrichting van de ruimte. Waar de Limburgers wonen en welke ruimtelijke structuur hun dorpen en steden bezitten, hangt tot op vandaag sterk samen met de vruchtbaarheid van de bodem, de aanwezigheid van water en de plekken waar ooit steenkool, grind of zand gevonden is. De topografie en de aanwezige vegetatie bepalen het landschap dat we dagelijks rondom ons zien, door het raam of tijdens fietstochtjes. De authenticiteit en het natuurlijk karakter van dat landschap uit zich als een bepalende factor om toeristen aan te trekken en definieert mee hoe regio's zich profileren, brengt bezoekersinfrastructuur met zich mee,... De specifieke eigenheid van het landschap zit met andere woorden verweven in tal van maatschappelijke aspecten en systemen.

Het cultuurlandschap waarin we leven is als een **palimpsest met talloze historische lagen**. Een palimpsest is een stuk perkament waarvan de tekst wordt afgekrabd en steeds opnieuw beschreven wordt. Zo blijft ook het cultuurlandschap continu in verandering. Het traditionele agrarisch landschap waar landbouwers zich eeuwenlang uit de naad werkten was een complex web van kleine en grote ingrepen om dankzij landschapsbeheer het water, de wind en de vruchtbaarheid van de bodem naar hun hand te zetten. Sinds de intrede van moderne landbouwtechnieken is dat landschap getransformeerd en hebben arbeidsintensieve maar waardevolle elementen als houtkanten, drinkwaterpoelen en plaggenbodems plaats geruimd voor kunstmest, ruilverkavelingen en snelle ontwateringssystemen. Lokale kleine steden groeiden uit tot een netwerk van regionale handels- en machtscentra, die trekker werden voor de economische ontwikkeling van een hele regio. Met de intrede van industrie in het steenkoolbekken, langs het Albertkanaal of in de Kempische As transformeerde het landschap, de bebouwde omgeving, de levenswijze en de socioculturele samenstelling van een volledige maatschappij voorgoed. Bovendien worden de restanten van de eerste industriële golf op hun beurt de voedingsbodem voor nieuwe, innovatieve en meer verweven economische ontwikkelingen. Een technologische evolutie is in het verleden meer dan eens een aanleiding geweest voor de aanpassing of het ontstaan van een (nieuw) ruimtelijk systeem.

Tenslotte is ruimtelijke eigenheid ook een bij uitstek persoonlijk gegeven, waar naast de objectief vast te stellen eigenschappen ook heel wat **subjectieve dimensies** een rol spelen. Mensen voelen zich in een bepaalde streek thuis, dankzij de herkenbare eigenschappen van het landschap, maar vaak nog veel meer vanwege socio-culturele relaties, het gesproken dialect, de aanwezigheid van een regionaal centrum om te werken, winkelen of naar school te gaan. Bovendien identificeren mensen zich eerder met specifieke, heel persoonlijke plekken, waar gezamenlijke verhalen of eigen belevingen aan vast hangen. Maar ook de ervaring van de historische gelaagdheid is een persoonlijk gegeven, dat afhangt van de eigen historische kennis, iemands leeftijd en beroepsachtergrond,...

Toekomstwaarde

Om helderheid en overzicht te scheppen in dit complex kluwen van structuren en betekenissen, hebben we de regionale ruimtelijke eigenheid van Limburg zo volledig mogelijk proberen te vatten in drie lagen: het fysische landschap, de historisch-morfologische structuur en de functioneel-economische systemen die daarop inwerken. Hoewel sterk vereenvoudigd, geeft deze benadering toch de verschillende dimensies van ruimtelijke eigenheid weer, en maakt bovendien duidelijk dat het om een **dynamisch gegeven** gaat. De ruimte is immers voortdurend in verandering en haar identiteit verandert mee. De laag met functioneel-economische systemen voegt deze **hedendaagse en toekomstgerichte blik** toe aan de meer retrospectieve en behoudsgezinde benadering van de landschappelijke en morfologische lagen. De functioneel-economische systemen zijn bepalende structuren van het hedendaagse ruimtegebruik in Limburg, maar zullen ook de focuspunten van heel wat toekomstige ruimtelijke, regionale ontwikkelingen definiëren.

Het referentiekader ruimtelijke regionale eigenheid maakt echter ook duidelijk welke zaken moeten worden beschermd en voor de toekomst bewaard, omdat ze de kern van onze identiteit uitmaken. We hebben vastgesteld welke kernkwaliteiten de verschillende Limburgse landschappen bezitten

en welke kenmerken de historisch-morfologische eenheden hun gemeenschappelijk karakter verlenen. Daarmee kijken we terug naar het verleden, naar eigenschappen die gedurende lange tijd hetzelfde zijn gebleven, vaak als getuigen van een meer intacte, authentieke situatie. Maar de analyse maakt ook duidelijk dat deze elementen pas kunnen uitgroeien tot echt bepalende kernkwaliteiten als er sprake is van een goede integratie in het hedendaagse gebruik. De elementen mogen niet blijven hangen in een nostalgisch of romantisch verleden, maar moeten toekomstwaarde bezitten.

Bedreigingen

In dit rapport hebben we al kort enkele specifieke **ontwikkelingskansen en bedreigingen** per landschapseenheid opgesomd. Zij geven een perspectief van de risico's die de hoofdkenmerken van ruimtelijke eigenheid in elke regio lopen om in de toekomst sterk achteruit te gaan of zelfs te verdwijnen. Daarnaast worden ook de mogelijkheden geformuleerd die bestaan om ze juist nog te versterken, beter te integreren in het landschap en het beheer van de ruimte en ze maximaal te valoriseren voor de toekomst. Naast die specifieke kansen en bedreigingen, zijn er ook heel wat overkoepelende uitdagingen die gelden voor het volledige grondgebied van Limburg.

Een belangrijke globale bedreiging voor het volledige ecologische systeem is de **klimaatverandering**. Voor Vlaanderen gaat dat waarschijnlijk om een **opwarming** van de atmosfeer, sterke **verdroging** van de bodem in de zomerperiode en verhoogde en meer intense regenval in de winter en de tussenseizoenen. Vooral die opwarming en de verdroging brengen grote problemen met zich mee voor bestaande ecosystemen. Lokale vegetatie is niet aangepast aan het veranderend klimaat, wat zowel de natuur als de hedendaagse landbouwpraktijken bedreigt. Deze bedreiging is bijzonder groot voor de landbouwintensieve regio's als Haspengouw en Noord-Limburg, maar ook voor heide- en boslandschappen op zandige bodem zoals in de Limburgse Kempen. Verdrogen en afsterven van soorten, verhoogd risico op bos- en heidebranden, hogere gevoeligheid van ziektes en plagen zijn hier enkele van de eventuele gevolgen. Voor de landbouw betekent dit dat bepaalde teelten niet meer mogelijk zullen zijn tenzij met sterk verhoogde inzet van bewatering en bestrijdingsmiddelen. Anderzijds wordt er bijvoorbeeld in Haspengouw wel gedacht aan een toename van de druiventeelt, die onder deze omstandigheden juist meer kan floreren. De toename van **intense regenval** zorgt voor een verhoogd overstromingsrisico, wat natuurlijk voor de bewoners van beekvalleien een groot probleem dreigt te worden. Anderzijds kan dit probleem, mits intelligent benaderd, ook een kans zijn om sterker in te zetten op duurzaam waterbeheer, waterbuffering en het herstel van natuurlijke groenblauwe structuren. Denk aan de nu al hoge ecologische kwaliteit van de waterrijke landschappen van Kempen-Broek en de Vallei van de Zwarte Beek - een kwaliteit die misschien kan worden doorgetrokken naar de overige West- en Centraal-Limburgse beekvalleien of de Dommel- en Warmbeekvallei?

Een tweede bedreiging van globale schaal, die echter vaak heel lokaal zijn oorsprong vindt, is het **biodiversiteitsverlies** door de menselijke impact op het ecologisch systeem door ruimtegebruik, verstoring van ecosystemen, vervuiling, etc. Het **groeiend ruimtebeslag** in Limburg voor wonen, industrie, (verkeers-)infrastructuur en andere harde ruimtefuncties, laat steeds minder ruimte over voor natuur. Dat geldt echter ook voor de ruimte die ingenomen wordt voor landbouw en heel wat tuinen. Daarnaast zorgt de **intensivering van de landbouw** voor een groeiende impact op het ecologisch systeem en het leefmilieu, door verzilting, vermesting en het gebruik van bestrijdingsmiddelen met een negatief effect op planten- en insectensoorten. Maar ook de landbouwpraktijk zelf verandert en biedt minder dan vroeger ruimte voor bedreigde soorten als akkervogels of kleine zoogdieren, terwijl ook soortenrijke landschapselementen zoals houtkanten en ruige perceelsranden verdwijnen. Er zijn al tal van initiatieven om dit tegen te gaan en ook het bewustzijn en de inspanningen van landbouwers op dat vlak groeien.

Een laatste belangrijke groep bedreigingen bestaat uit belangrijke **maatschappelijke transities** die momenteel plaatsvinden in de zoektocht **naar een meer duurzame maatschappij,** maar waarvan de ruimtelijke impact deels nog onvoorspelbaar blijft. Die ruimtelijke impact is niet noodzakelijk negatief, maar dreigt wel de ruimtelijke eigenheid te veranderen en, mits onvoldoende kwalitatief aangepakt, ook te ondermijnen. Zo leidt de zoektocht naar meer hernieuwbare energieproductie onherroepelijk naar de inplanting van meer grootschalige windturbines. De productielandschappen waar deze turbines deel van uitmaken, zouden kunnen gezien worden als een hedendaagse versie van het vroege Kempens ontginningslandschap, dat ook sterk afhing van wind- en watermolens. Maar de schaalvergroting en een dreigende willekeurige inplanting maakt de moderne turbines vaak 'plaatsloos' en identiteitsloos. Een genuanceerd, toekomstgericht maar ook respectvol beleid zal nodig zijn om deze **windwinningslandschappen** te rijmen met de bestaande regionale ruimtelijke eigenheid in Limburg. Ook andere groene energietechnieken brengen risico's met zich mee: **fotovoltaïsche panelen** veranderen

het dakenlandschap of nemen waardevolle open ruimte in als ze als zonneparken worden gerealiseerd. **Biomassa** en biobrandstoffen kunnen leiden tot soortenverarming en te drastisch bosbeheer, als ze niet op een duurzame manier worden gewonnen. De nood aan **energetische renovaties van gebouwen** om ze energiezuiniger te maken, botst dan weer vaak met hun erfgoedkundig karakter. Het is een fenomeen dat vaak de kop opsteekt bij de renovatie of herbestemming van historische monumenten, maar zal misschien nog het meeste impact hebben bij het toekomstbestendig maken van de vele waardevolle historische woonwijken uit de eerste helft van de 20e eeuw. De tuinwijken en modernistische sociale woonwijken zijn soms te omvangrijk en hun bewoners vaak niet bemiddeld genoeg om de noodzakelijke renovaties te doen op een kwalitatieve wijze, rekening houdend met de ruimtelijke eigenheid én de energie-eisen. Een ander belangrijk speerpunt in het duurzaam ruimtelijk beleid is de focus op kernversterking, om zo het groeiend ruimtebeslag tegen te gaan. Met **kernversterking en -verdichting** worden nieuwe woningen gebouwd in al bebouwd gebied, meestal nabij voorzieningen en liefst met een betere bereikbaarheid met duurzame modi zoals fietsen of openbaar vervoer. Daarbij wordt ook ingezet op compacte woningen (in de praktijk vooral appartementen), die tegemoetkomen aan de nood voor kleinere en meer centraal gelegen woningen, veroorzaakt door de vergrijzing en gezinsverkleining. Indien goed aangepakt, kan kernversterking leiden tot een heropleving van dorps- en stadscentra, met meer leven, extra voorzieningen, een verhoogde woonkwaliteit en betere publieke verblijfs- en groenruimte. In de praktijk blijkt kernverdichting echter vaak ook een excuus voor de realisatie van inwisselbare appartementsprojecten zonder veel meerwaarde voor hun omgeving. Ze beïnvloeden de identiteit van (historische) stads- en vooral dorpskernen negatief, verlagen de beeldkwaliteit of zorgen voor een ongewenste schaalvergroting.

Verandering als verrijking

Al deze transities tonen eens te meer dat de wereld en het landschap rondom ons, continu in verandering zijn. Op die manier verandert ook de ruimtelijke eigenheid van dat landschap en dreigen sommige van de in dit rapport aangehaalde kernkwaliteiten in gevaar te komen. Dat hoeft echter niet zo te zijn. **Verandering kan immers ook een verrijking zijn**, een extra laag in het historisch verhaal dat de ruimte ons vertelt. Het verhaal van de mijnsteden, maar ook de hedendaagse toeristische infrastructuur rondom het Nationaal Park Hoge Kempen, toont hoe nieuw programma en nieuwe ruimtelijke lagen de eigenheid van een streek juist kunnen verruimen en versterken - zonder daarbij de voorgaande lagen uit te wissen. Zo zijn ook het fruit en de boomgaarden in Haspengouw geen oeroud gegeven, ondanks de perceptie van velen. De uitbouw van de vrijetijdseconomie op basis van het fruit (bloesemtoerisme) legt hierop nog een extra laag en beïnvloedt zo mee de hedendaagse verschijningsvorm. Gebiedskenmerken en lessen uit het verleden bieden inspiratie om “oude” waarden een plek te geven in de leefomgeving van de toekomst. Die dynamiek, die voortdurende verandering kan ook een kracht zijn voor de eigenheid. Als de huidige en toekomstige ruimtelijke transities erin slagen een gelijkaardig proces op gang te brengen, zullen ze de ruimtelijke eigenheid van Limburg niet uitwissen, maar juist nog vergroten. Op die manier groeit uit een bedreiging een kans - alleen zal dat niet vanzelf gebeuren, maar is er nood aan sterk beleid

Referentiekader als houvast

Het **referentiekader regionale ruimtelijke eigenheid** biedt een houvast om zo’n proces mee vorm te geven. Het geeft aan welke **kernkwaliteiten** bijzondere aandacht vragen bij toekomstige (lokale en regionale) ruimtelijke ontwikkelingen. Het kan de basis vormen voor een **toetsingskader** om de impact van nieuwe projecten op de ruimtelijke eigenheid te sturen. Het is voor heel Limburg een generieke opgave om de historische gelaagdheid van ons landschap en onze eigenheid te behouden en dit te benutten bij het ontwerpen van ruimtelijke en maatschappelijke opgaves en transities. Daarnaast geeft het referentiekader ook aan welke hedendaagse ruimtelijke systemen kunnen gebruikt worden om nieuwe vormen van ruimtegebruik aan op te hangen. Gecombineerd geeft dit een instrument dat kan helpen om toekomstige ruimtelijke transities te integreren in de historische en landschappelijke identiteit van Limburg, zonder daarbij innovatie en vooruitgang uit de weg te gaan. Een verdere verankering van dit instrument in het ruimtelijk beleid op de verschillende beleidsniveaus, is dan wel een voorwaarde. Het referentiekader levert gebiedsgerichte kennis aan over landschap, cultuurhistorie en ruimtelijke systemen in Limburg en kan zo ondersteuning bieden voor de ontwikkeling van (boven)lokale gebiedsvisies of de opmaak van beleidskaders bij de ruimtelijke beleidsplannen op lokaal, provinciaal of zelfs gewestelijk niveau.

Kansen grijpen

Er zijn heel wat kansen die ervoor spreken dat dit kan slagen. **Want de ruimtelijke regionale eigenheid van Limburg is ons dierbaar.** En

mensen die ergens van houden zullen er alles aan doen om het te beschermen. Het bewustzijn omtrent de globale en de lokale bedreigingen voor de regionale kernkwaliteiten in Limburg groeit continu. Dit is een evolutie die merkbaar is bij professionele actoren, maar ook bij de bevolking, en zich uit in concrete, zichtbare realisaties. Meer en meer mensen zijn zich bewust van de impact van bepaalde verschijnselen op de eigenheid en de landschappelijke kwaliteit van onze leefomgeving, zoals het huidig ruimtegebruik, het verwaarlozen van erfgoed of de tabula rasa-manier waarop bepaalde industriële landbouw omgaat met het cultuurlandschap. De tekenen in die richting zijn veelvuldig: een groeiend besef van de nood aan een bouwshift bij regionale en lokale overheden; talrijke duurzame en breed gedragen landinrichtingsprojecten; een groeiend aantal landschappen dat kwalitatief en duurzaam beheerd wordt, vaak door een brede coalitie van actoren; ambitieuze herbestemmingen van erfgoedmonumenten, ook hier vaak dankzij een hechte samenwerking met lokale en bovenlokale partners; herstel en beheer van kleine landschapselementen; herwaardering van waterlopen; groeiende aandacht voor de architecturale kwaliteit van bv. het mijnerfgoed en de tuinwijken; een landbouwsector die echt op zoek is naar verbreding en verduurzaming, via biologische teelten, korteketenrelaties, landschappelijke integratie van landbouwinfrastructuur; ...

We zien van deze evolutie momenteel nog maar de eerste stappen, maar ze wordt steeds meer verankerd in het beleid, in de organisaties actief in het ruimte- en landschapsbeheer en ook minstens bij een deel van de bevolking. Een belangrijke rol bij die evolutie, en misschien nog wel de grootste kansenfactor voor de toekomst, is het belang dat **natuurtoerisme en -recreatie** heeft voor de Limburgse economie - maar ook voor de levenskwaliteit van de Limburgers zelf. Een vrijetijdseconomie die steeds meer op zoek gaat naar landschappelijke kwaliteit, natuurbeleving, erfgoed, authenticiteit, ... maken van het beschermen en verder ontwikkelen van de ruimtelijke regionale eigenheid een noodzaak.

Daarbij speelt ook een grote **fierheid op de specifieke schoonheid van de eigen streek,** waarschijnlijk nog de allerbelangrijkste garantie dat de unieke kernkwaliteiten van Limburg nog een rijke toekomst staat te wachten.

B U
U R